

*Л.М. Герасіна,
д-р соціол. наук, професор*

*Lyudmyla M. Gerasina,
Dr. in Sociology*

КОНСЕНСУС ЯК СТРАТЕГІЯ ПРИМИРЕННЯ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТАХ

Анотація. A consensus forms a new tolerant consciousness of the society, when the recognition of another's interests becomes the condition for the realization of own purposes and aspirations. The consensus strategy orients the subjects of a conflict interaction to the way of social partnership and search for the agreement.

Сучасна практика медіації аргументовано доводить, що застосування принципів консенсусу є найпродуктивнішою стратегією в справі примирення сторін конфлікту і здатне відкрити нові горизонти в науковому тлумаченні відповідної конфліктологічної тематики. Але нерідко між реальними діями соціальних суб'єктів й теоретичною думкою виникає “колізія непорозуміння”, тобто певна неготовність до сприйняття наукових ідей, технологій чи механізмів вироблення суспільно значущих рішень з позиції консенсусу; а в ситуації реального конфлікту – відторгнення, на жаль, такого способу врегулювання, який ґрунтується на меті досягненні стабільної згоди, котра задовольняє усі зацікавлені сторони. Саме цим, передусім, визначається мета даної роботи щодо наукового теоретизування з питань консенсусу й толерантності в парадигмі сучасної конфліктології.

У конфліктології поняття “консенсуалізму” (від лат. consensus — згода, узгодження, єдність, однотайність, домовленість, співучасть, гармонія, одностайність, стрункність) використовується для визначення такого ставлення людей до себе та інших, такої особливої форми духовної організації особистості чи суспільства, яка відповідає поведінковій стратегії *соціального партнерства*. На відміну від цього, поняття “дисенсуалізму” (від лат. disensus — суперечка, незгода, невідповідність, розкол, суперечність, розлад, звада, чвара) — це система відношень індивідів один до одного, ставлення до природи і до себе, а також певна духовна організація суспільства, що відповідає іншій поведінковій стратегії — *соціальній конфронтації*, зокрема й гуманітарно-екологічній агресії.

Обидва поняття нещодавно введені дослідниками в науковий обіг [1] та є змістовними антиподами, які відображають вкрай полярні (антиномічні) дії та вчинки, розуміння і судження, стан думок і духовний стан.

У широкому концептуальному розумінні консенсус виражає певний стан суспільної, колективної (корпоративної) чи індивідуальної свідомості, за якої індивіди (носії цієї свідомості), що входять до різних соціальних груп, верств і

класів, орієнтовані на стратегію соціального партнерства чи інші комунікативні стратегії поведінки. Консенсус у більш вузькому, нормативно-інституційному сенсі втілює і символізує колективну думку всіх, хто доклав зусилля з його вироблення. Отже, певним чином **консенсус** є *погодженим рішенням, прийнятним для конфліктуючих сторін*, в опрацюванні якого раціонально і свідомо беруть участь усі учасники конфліктної взаємодії.

У науковому дискурсі поняття консенсусу застосовується в різних аспектах – соціологічному, політичному, юридичному, але за своєю природою і сутністю це, безперечно, конфліктологічне поняття.

Соціологічна інтерпретація консенсусу виходить з проблем, що породжені соціальною диференціацією суспільства:

- нові соціальні верстви, групи, страти реалізують і виборюють свої інтереси у латентному протистоянні й відкритій боротьбі. Тому говорити і прагнути соціальної згоди, не торкаючись соціальної структури суспільства, неможливо, адже злагода (суспільний консенсус) стає реальністю лише тоді, коли раніш конфліктуючі групи згодні скоректувати позиції чи коригувати свої інтереси заради підтримання соціального миру. Так, транзитивні пострадянські суспільства досить реально характеризуються ворожістю окремих соціальних (статусних, майнових, етнічних, релігійних) груп одна до одної;
- поглиблюється дихотомія* суспільства на вищі та нижчі верстви; крім того, боротьба у верхніх прошарках за владу, ресурси і при-вілеї певним чином вражає інші верстви суспільства і породжує “епідемію” конфліктів.

Соціологією конфлікту опрацьовуються консенсуальні заходи і технології, які втілюються рефлектуючою політикою відповідно до певних соціальних криз, наприклад: антиконфронтаційні програми виведення країн із кризи; створення погоджувальних рад у парламенті, окремі погоджувальні урядові акції; державна лінія на забезпечення соціальної згоди (наприклад, Всеукраїнське громадсько-політичне об’єднання “Злагода”); форсоване утвердження системи загальних інтегруючих цінностей, які визнаються пріоритетними у порівнянні з будь-якими груповими інтересами тощо.

Визнання соціальної злагоди одним із найважливіших принципів суспільного життя формує нову сучасну свідомість громадян, в якій немає місця непримирності та упередженості. Тому консенсуальна думка є серединною, поміркованою, вираженою; зокрема, рівень консенсусу свідчить, наскільки дана конкретна пропозиція узгоджена, тобто наближена до загальноприйнятої думки. У сучасному суспільстві консенсус ґрунтується на свободі особистості, визнанні не лише її інтересів, а й інтересів і цінностей інших членів суспільства. Гарантування прав особи через реалізацію прав громадянина є формально-юридичною основою гуманістичної сутності консенсусу.

Політологічне трактування консенсусу спирається на наявність чи акцентування певних базисних політичних цінностей і норм, які поділяють усі головні

* Дихотомія (від грец. *Dihotomia* – поділ на дві частини). Улогіці – поділ родового поняття на два видові поняття, що суперечать одне одному (родове А ділять на Б і не-Б).

соціально-політичні фактори. Це, передусім, свідчить про загальну згоду щодо процесу прийняття політичних рішень, коли меншість заздалегідь готова підкоритися рішенням більшості, що перемогла у відкритому політичному протистоянні, в той же час владна більшість згодна забезпечити право меншості на протест, критику і опозицію. Отже, таким чином консенсус сприяє трансформуванню авторитарної влади в авторитет.

Безсумнівно, стратегія і методи консенсусу є за сучасних умов єдиним раціональним способом вирішення найбільш складних політичних конфліктів. Найсприятливіші умови досягнення політичного консенсусу виникають завдяки загальному поширенню принципів толерантності, компромісу, громадянськості, поваги до чинних правових норм, що стимулює гармонізацію егоїстичних інтересів і потреб окремих соціально-статусних, етнокультурних, релігійних та економічних груп. Подібну ж роль у примиренні різних інтересів відіграють соціальні й політико-правові інститути, законодавчі органи, суди, коаліції політичних партій, публічні школи тощо, які об'єднують плюралістичне суспільство.

Усі ліберально-демократичні держави сучасності в аспекті політичної взаємодії, стверджує В.М. Кудрявцев, можуть розглядатися як *консенсуальні демократії* (якою прагне стати й Україна); вони характеризуються здебільшого лояльною опозицією до правлячої влади та ефективними політико-правовими механізмами вирішення соціальних протиріч і конфліктів, конфлікти ж між гілками влади прагнуть розв'язувати конституційним шляхом [2, с. 210–214]. Проте, одні суспільства більш консенсуальні, ніж інші. Звідси виникає потреба оцінки міри політичного консенсусу в конкретному соціумі (державі), яку можливо здійснити за трьома параметрами: по-перше, виходячи з природи конфліктів, що виникають усередині даної політичної системи; по-друге, за наявністю системи правил і норм урегулювання соціально-політичних і державно-правових конфліктів; по-третє, згідно з тими стратегіями, тактиками і методами, які застосовуються для розв'язання конфліктних ситуацій.

Зміст *юридичного* розуміння консенсусу як стратегії вирішення чи попередження правових конфліктів полягає у чітко передбаченому рівні узгодженості позицій, коли більшість суб'єктів права (наприклад, законодавець) під час прийняття певного нормативного акта дійсно підтримує його, а незгодні не виступлять проти. Тому, *юридичний консенсус* – це спосіб вироблення і прийняття рішень, норм, актів, який спирається на два головні принципи: а) підтримка акта, норми більшістю тих, хто її сформулював; б) відсутність принципових заперечень щодо прийняття рішення з боку навіть одного з учасників процесу.

Таким чином, консенсуалізм у праві та політиці не є одногослестію, він тільки вимагає відсутності прямих, принципових заперечень й цілком припускає нейтральну позицію. У цьому розумінні юридичний консенсус повинен застосовуватись як процедура (принцип) розв'язання не тільки міждержавних конфліктів, а й втілюватись у практику врегулювання внутрішньої соціально-правової та політико-правової діяльності. Можна наголосити в категоріях наукознавства, що відбувається зміна парадигмального розуміння головних юридичних інститутів: закону й норми, механізмів їх дії та умов ефективності, соціальних чинників законотворчої та правозастосовчої діяльності.

Консенсус також сприяє формуванню нового юридичного мислення, що відображає кардинальні зміни соціально-правових реалій. По суті, конфлікт і консенсус є двома важливими і взаємопов'язаними характеристиками будь-якої правової системи; юридична політика починається там, вважає В. Кудрявцев, де мають місце соціально-правові конфлікти. Водночас, можна стверджувати, що юридичний консенсус є найважливішою технологією правової політики (разом із приписом і примусом), яка тісно пов'язана з сучасним рівнем праворозуміння, теорією закону і технікою нормотворчості. Однак, утвердження консенсусу як провідного методу прийняття правових рішень вимагає значного часу і досвіду, особливо за специфічних умов нерозвинутої юридичної техніки, низької парламентської культури чи настанов на силові засоби усунення конфлікту. Орієнтирами консенсуального вирішення суперечливих питань є необхідність суворого додержання норм, передусім правових, за умов обмеження чи недопущення застосування примусу.

Крім того, консенсус – це принцип колегіально погодженого рішення, такий що є протилежним праву вето. Якщо вето визначає право одного з учасників правотворчості заборонити прийняття акта чи норми, то консенсус, навпаки, вимагає позитивного вирішення на основі узгодження позицій, компромісу, співробітництва. Відповідно до цього підходу, право й чинні закони можна розглядати як результат досягнення юридичного консенсусу в суспільстві. Слід підкреслити, що соціолого-правове сприйняття закону як юридичного “консенсусу інтересів” відкриває шляхи для стабілізації та вдосконалення соціальних відносин. Саме узгодження інтересів становить базові засади верховенства закону в ієрархії правової системи, таким чином забезпечуються соціальне співробітництво і солідарність на всіх рівнях структури суспільства.

Питання про демократичний принцип юридичного консенсусу набуває сьогодні пріоритетного значення, зростає його визначальний вплив на зміст і напрямки конституційно-політичної реформи та реформи правової системи України. Адже конституційні норми демократичної держави – це втілення ідей політичної філософії суспільного договору. Тому вони передусім повинні закріплювати базові засади громадського консенсусу, закріплювати його сутність, ідеологію та методи, ґрунтуватися на загальній ідеї справедливості й забезпечувати соціально-економічні та політико-правові умови консенсуальної згоди в суспільстві.

Так, одним із способів збереження соціальної злагоди державознавці вважають забезпечення *стабільності* засад *конституційного ладу*. Конституція має бути надійно захищена від політизованих прагнень законодавця безпідставно змінити її норми. Деякі країни закріпили правовим чином конституційні норми, що не підлягають перегляду: так, згідно з Конституцією Франції 1958 р. – це територіальна цілісність держави і неприпустимість зміни президентської форми правління; за Конституцією ФРН 1949 р. не припускаються зміни, що порушують принципи федералізму, народовладдя, розподілу влад і захисту людської гідності. Такі прерогативи конституційних норм безперечно виникають з інтересів суспільної інтеграції та консенсуально впливають на збереження політико-правової стабільності.

Консенсуальний потенціал Конституції України виявляється, зокрема, у змісті ст. 22, яка наголошує, що конституційні права і свободи людини не мож-

ливо скасувати, як підкреслює Ю.М. Тодика, а при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинного законодавства не припустимо звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [3, с. 264–265]. Суттєве значення, на наш погляд, має також положення ст. 157 про те, що Конституцію України не можливо змінити, якщо ці зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини та громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України.

Консенсуальну стратегію в розв’язанні конфліктів і вирішенні спорів, на думку В. Сосніна, доцільно застосовувати за тих умов :

- коли предмет спору складний, а інтереси сторін занадто значущі, щоб прийняти просте рішення;
- обидві сторони готові розпочати пошук прихованих потреб та інтересів;
- за наявності часу й ресурсів для вироблення альтернатив, які б задовольнили вимоги обох сторін;
- коли сторони зацікавлені в достроковому, а не в тимчасовому вирішенні проблеми.

Консенсуалізм виходить з того, що конфліктами слід управляти таким чином, щоб не тільки мінімізувати втрати, а й максимально збільшити загальну користь для сторін-суперників. Технологія досягнення консенсусу майже завжди є досить тривалою і складною; не випадково її розробляють у ракурсі соціо-психологічного, політичного, дипломатичного та юридичного підходів.

Спроба ввести протиборство у регульоване нормативне річизе помітно посилює взаємозалежність супротивників, які виборювали протилежні цілі, й сприяє розв’язанню конфлікту тією мірою, в якій останній інституціоналізується, а прийняті правила додержуються. Поміж відомих форм завершення конфліктів модель консенсусу виникає тоді, коли згоду досягнуто внаслідок збігу думок усіх сторін або коли узгодження відбулося згідно з моральною чи законодавчою волею зовнішньої сторони, з якою мусили погодитися конфліктанти. Обираючи одну із альтернатив – “сила права” чи “право сили”, медіатор чи арбітр має врахувати, що доцільність силового тиску на конфліктантів залежить від таких чинників, як його легітимність, ступінь довіри, авторитету, професійна точність оцінок усіх втрат і преференцій¹.

Зрозуміло, що в реальній практиці складається певний ряд об’єктивних умов, які знижують можливість виникнення конфліктів. Одне з найважливіших місць в цьому сенсі американські конфліктологи Джефрі Рубін, Дін Пруйт та Сунг Хе Кім відводять *нормативному консенсусу* в соціумі [4, с. 49–59]. Розглянемо ці обставини.

Для суспільств із низьким рівнем конфліктності властива широка нормативна згода стосовно цілей, правил поведінки, визначення соціальних ролей, порядку прийняття рішень, системи влади та її статусів. Так, наприклад, в містечках нової Англії в ХІХ ст. соціально цементуючу роль відігравали протестантська церква та спільна культурна спадщина. Коли норми мають безперечну підтримку з боку найбільш впливових груп суспільства, то в груп (чи верств), що не дуже

¹ Преференція (від. лат. *praefero* — волю, вважаю за краще) — перевага, привілей, пільга.

задоволені своїм становищем, навряд чи є шанси виявити наміри, які б загрожували цим нормам. Більшість людей в цих групах привчаються додержуватись нормативних приписів і робити максимум можливого за умов обмежень; таким чином, їхні прагнення починають відповідати реальності. Проте цей стан речей не є соціальною ідилією, тобто суспільством, де всім однаково добре жити.

У найбільш стабільних суспільствах особливо твердо встановлені норми міжособистісних відносин, яким більш за все властиві конфлікти — це стосується систем влади, статусів і відносин на виробництві. Так, наприклад, інтереси підприємців і робітників часто зіштовхуються, створюючи трудові чи адміністративні конфліктні ситуації. Але коли більшість людей чітко уявляє свої ролі та функції у виробничому процесі (працівники мають виконувати свої завдання та створювати собі добру репутацію; підприємці — чітко здійснювати керівництво, менеджмент, організаційне забезпечення, підтримку порядку і фінансування), то подібна організація цілком виправдовує себе як консенсуальна модель праці щодо зниження можливостей конфлікту.

Дж. Рубін та Д. Пруйт підкреслюють, згідно з даними кросс-культурних досліджень, що країни з індивідуалістичними культурами, такі як США, Англія, Німеччина та Франція, високо цінують автономію особистості, її незалежність та індивідуальні досягнення. Країни ж колективістських культур — південноамериканські та азіатські — високо цінують міжособистісну гармонію, конформізм і досягнення. На підставі цього можна стверджувати, що в суспільствах з колективістською культурою нормативна згода сильніша, ніж у соціумах з індивідуалістською культурою. Відповідно й соціальні санкції за непокору нормам, які забезпечують суспільний консенсус, більш суворі в перших державах (особливо у східних), ніж в інших.

Зрештою, важливість консенсусу посилюється тим, що за його умов стимулюється вироблення механізмів зняття антагоністичних протиріч у політиці та праві, як завдяки системі звичайної представницької демократії (що ґрунтується на пріоритеті громадянських прав), так і на основі “демократії згоди”, тобто принципів справедливого врахування колективних інтересів, особливо специфічних інтересів малих груп.

У цьому контексті особливого значення в збереженні миру чи врегулюванні конфліктів набуває принцип *толерантності* — терплячості і поваги до різноманітних думок, позицій та переконань, що встановились у соціальному, політичному й духовному житті суспільства. Незважаючи на те, що толерантність виступає однією з головних умов існування демократичного соціуму, її основи були розроблені в філософії та етиці пізнього Відродження, доби Нового часу і Просвітництва (головним чином, у зв'язку з проблемою віротерпимості) в роботах Дж. Локка, Дж. Роланда, П. Бейля, Ж.Ж. Руссо, Ф. Вольтера та ін.

Історичний досвід цивілізації з середини 19 ст. — до початку 21 ст. показує, що питання мирного співіснування різних світових релігій, культур, політичних систем, ідеологій тощо стає проблематичним без урахування дії принципу толерантності. *Соціальною* основою толерантності стає уявлення про суспільство як складну системну цілісність, що містить множини необхідних підсистем різного рівня й складності. *Моральні* засади ідеї толерантності ґрунтуються на позитивному трактуванні людської індивідуальності, визнанні її самоцінності та рівності

людей, щонайменш, у їх вітальних правах і свободах. *Правовий* аспект толерантності виявляється в забезпеченні нормативним шляхом легалізації та легітимації рівного права кожної людини на самореалізацію. Зрештою, *політичний* фундамент принципу толерантності полягає в закріпленні такого державно-суспільного устрою, політична система якого є комплексом незалежних, взаємоконтролюючих складових (держави і публічної політики), що доповнюють і врівноважують одна одну, і жодна з них не може претендувати на абсолютну владу в соціумі. Дані аспекти принципу толерантності не є лише суспільно значущими, вони в повній мірі виявляються й на рівні індивідуальної поведінки чи позиції.

Принцип толерантності закладено в основи політико-правових процедур демократичних суспільств, які мають на меті:

- забезпечення гарантій плюралізму позицій політичних суб'єктів та відносин між ними (поділ гілок влади, багатопартійність, гарантії прав опозиції та меншин, множинність політичних інститутів і т. ін.);
- протидію формуванню чи збереженню політичних систем, заснованих на принципах тоталітаризму (деспотизм, фанатизм, автократія, ксенофобія тощо);
- гарантії реального існування свободи особистості в суспільному житті, але не за рахунок не-свободи інших.

Щодо конкретних *методів* залагодження відносин між конфліктуючими сторонами шляхом стратегії консенсусу, то можна розглянути такі деякі з них.

Так, у процесі узгоджувальної комунікації застосовуються технології й методи, які ґрунтуються на принципах "*чесних переговорів*" та виключають можливість застосування нечесних кроків, щоб запобігти перетворенню політико-правових конфліктів на некеровані деструктивні процеси. Якщо суб'єкти конфлікту не зорієнтовані на модель "виграш—програш", то слід опрацювати *кооперативну орієнтацію* вирішення проблем, тобто спробувати налагодити відповідальну розмову (перемови), в ході якої опоненти могли б відкрито висловити думки, виокремити протилежні позиції та скоригувати власні інтереси в напрямку зближення.

Згідно з іншою тактикою консенсуальних дій визначальну роль щодо примирення відіграє принцип "*дистрибутивної справедливості*" (це — розподіл поступок залежно від участі та витрат), порушення якого може спричинити психологічний опір, негативні емоційні реакції сторін та ввести конфлікт в ескалацію. Крім того, передбачається, що в досягненні згоди в стадії згорання протистояння сторін провідну роль відіграє *пропозиція найкращої альтернативи*. Кінцевим результатом переговорів з цього приводу має бути запропонований посередниками пункт угоди, від якої ніхто із супротивників не відмовиться; нерідко — це стає спробою "конвертації" об'єкта конфлікту на рівнозначну матеріальну чи духовну цінність або пропонується визначена у правовий спосіб версія розподілу чи "сумісного користування" об'єктом.

Методом прийняття рішення щодо консенсусу є т. зв. *консенсуальне голосування*. Воно передбачає наявність декількох пропозицій з обговорюваного проєкту політичного рішення чи законопроєкту і здійснюється шляхом урахування запропонованих преференцій. Якщо в ході обговорення було висловлено де-

кілька різних суперечливих пропозицій, то, підбиваючи підсумки, слід взяти за основу ті (або ту) пропозиції, що досягли високого рівня консенсусу (погодження) і принципово не суперечать ідеї проекту. До речі, така ж ефективна методика консенсуального голосування могла б бути застосована і до процедури обрання депутатів усіх рівнів: якщо б виборці мали можливість виставити у виборчих бюлетенях свої преференції, то результати були б зро-зумілі вже в першому турі; і як наслідок, із політико-правової практики зникли б повторні голосування чи поняття “виборів, що не відбулися”.

Однак, крім позитивних якостей, консенсуальний метод має також окремі *вади*, пов’язані з рівнем політичної та право-вої культури суб’єктів конфлікту. По-перше, це необхідність багаторазових узгоджень позицій, що занадто затягує прийняття рішення; по-друге (і це більш суттєво), виникає загроза прийняття неконкретних, розпливчастих і, нарешті, неефективних рішень.

Крім того, розв’язання державно-правових конфліктів шляхом юридичного консенсусу стикається з багатьма об’єктивними перешкодами, особливо за відсутності громадянської злагоди. Саме тому законодавство, як правило, не містить вимог щодо вирішення спірних питань виключно консенсуальним методом. Юридичний консенсус майже завжди має факультативний характер, тобто консенсуальна процедура розглядається як попередня стадія чи певний альтернативний варіант прийняття рішення.

І все ж надання переваг консенсуальній стратегії та методам сприятливо впливає на психологічний клімат як конкретної установи, колективу, політичної організації, так і суспільства в цілому; орієнтує не на конфронтацію й тиск щодо незгодних, а на врахування й альтернативних позицій. Таким чином *консенсус* формує нову *толерантну свідомість* суспільства, коли визнання чужих інтересів стає умо-вою здійснення власних цілей і прагнень.

Висновок. За сучасних умов суспільного розвитку України, як і інших пострадянських держав, найбільш демократичною та ефективною стратегією прийняття політико-управлінських рішень, що дозволяє запобігти різноманітним конфліктним ситуаціям, стає консенсуальна система. Стратегія консенсусу – це не просто нова система голосування, але й новий підхід до вирішення гострих політико-правових проблем, це – універсальний демократичний принцип, який сприяє вільному розвитку всіх форм політичної активності в їх гармонійній взаємодії.

-
1. Див.: Словник термінів з правової конфліктології / За ред. М.І. Панова, Ю.П. Битяка, Л.М. Герасіної. – Харків: Одиссей, 2006. – 208 с.; *Дмитриев А.В.* Конфлиология. – М.: Гардарики, 2000. – 320 с.; *Зайцев А.К.* Социальный конфликт: Изд. 2-е. – М.: Akademia, 2001. – 464 с. та ін.
 2. Юридическая конфликтология / Под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: РАН, 1995. – 317 с.
 3. *Тодыка Ю.Н.* Основы конституционного строя Украины. – Харьков: Факт, 1999. – 292 с.
 4. *Рубин Дж., Пруйт Д., Ким Хе Сунг.* Социальный конфликт: эскалация, тупик, разрешение. – СПб.: ЕВРОЗНАК, 2001. – 352 с.